

KAPITEIN THOMSON

Kapitein Thomson

Krijgsgevangene
Politiek gevangene
Nacht und Nebel

Else Kooijman

Copyright: © 2016 Else Kooijman-Thomson

Auteur: Else Kooijman-Thomson

Vormgeving: Else Kooijman-Thomson

Omslag: studioivo

Foto's omslag: Nederlandse militairen op inspectie, zomer 1939.

Foto auteur: Rein Kooyman, www.reinkooyman.com

ISBN 9789402148954

www.aajjthomson.nl

De auteur heeft voor dit boek getracht alle rechthebbenden van auteursrechtelijk beschermd documentatiemateriaal te traceren. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de auteur wenden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of Openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Voor de Adrianen

Adriaan Antoon Jacob Johan Thomson, mijn vader
Hendrika Adriana Thomson-van Bommel, zijn eerste vrouw
Willem Adriaan Breukelman, zijn kompaan in verzet
Adriaan Millenaar, de man die zich voor zijn leven inzette
Adriaan Kooijman, mijn partner en metgezel op mijn reis



Pas wanneer we ons door-en-door bewust zijn
van de beperkte horizon van elk standpunt
zijn we op weg naar een begrip van het geheel
waarnaar we zozeer zoeken.

Karl Mannheim

Joods-Hongaars socioloog 1893-1947

Inhoud

Proloog	11
1. Op zoek	17
2. Oorlog en verzet	33
3. Krijgsgevangen	57
4. Politieke gevangenschap	69
5. Rechtspraak en verweer	103
6. Nacht und Nebel	157
7. Vrij	199
8. Thuis	215
9. Museumbunker	225
10. Garnisonkirche	231
11. Hoe ging het verder?	245
Verantwoording	252
Dank	253
Bronnen	256
Register	262
Noten	265

Proloog

In 1980 overleed mijn vader op 73-jarige leeftijd. Ik was toen 22 en druk bezig een eigen bestaan op te bouwen. Dat ging gepaard met afstand nemen en afwezigheid waardoor het nooit tot een volwassen gesprek is gekomen tussen hem en mij. Zo'n gesprek met een glas mooie wijn, waarin je de tijd neemt om op zoek te gaan naar elkaars drijfveren en waarin je probeert om elkaar werkelijk te begrijpen. Zo'n gesprek waarvan je leert.

Dat 'de' oorlog hem in hoge mate had beïnvloed was mij wel duidelijk, want die oorlog was altijd als een soort ondertoon aanwezig. Trouwens, niet alleen bij hem. 'Ja, maar jij bent van ná de oorlog?' Alsof ik iets gemist had door pas in 1957 te zijn geboren.

Contact leggen over die oorlog was echter nog niet zo eenvoudig. Herinneringen kwamen als vanzelfsprekende opmerkingen lukraak tussen bezigheden door of als aandacht claimende anekdotes in een te grote kring. Eigenlijk altijd in situaties die zich niet leenden voor het stellen van vragen. Bovendien waren die verhalen in een soort pantser gegoten, want in dezelfde bewoordingen op dezelfde toon met dezelfde betekenisvolle gezichtsuitdrukkingen en dezelfde suggestieve pauzes werden zij als herhalingen van zichzelf verteld en hoewel ik het toen nog niet zo kon formuleren was ik mij er terdege van bewust dat ik diende te begrijpen wat verzwegen werd. Mijn vaders montere toon, opgetrokken wenkbrauwen en glimlachjes leken niet te passen bij wat hem was overkomen en de wijze waarop hij erover sprak vergrootte juist de afstand in plaats van hem te overbruggen. Het irriteerde me. Ik had het al niet meeemaakt en zo kwam ik er nooit in dus met de jaren hield ik op te luisteren maar bleef ik wel zitten met vragen.

Een zo'n vraag was *Goede Duitsers... kan dat?* Jaarlijks keert hij rond de mei-herdenkingen terug omdat de partijen die dagen onmisken-



*Adriaan Antoon Jacob Johan
Thomson, eind jaren zeventig*

baar gescheiden blijven terwijl mijn vader de vraag indertijd bevestigend beantwoordde. Toen kon ik dat niet vatten.

Pas 29 jaar na zijn overlijden vond ik aanknopingspunten waardoor ik eindelijk kon onderzoeken hoe hij indertijd tot die uitspraak kwam en hoe hij zijn verleden interpreteerde. Mijn zwart-wit beeld van dat verleden klopte kennelijk niet met hoe hij ernaar keek en die dissonant hield me bezig.

Voor een goede interpretatie had ik feiten nodig. Daarom ben ik op zoek gegaan naar wat mijn vader in de oorlogsjaren is overkomen en naar hoe het kwam dat hij ondanks zijn doodvonnis nooit is geëxecuteerd. Bovendien was ik nieuwsgierig naar het waarom achter zijn zwijgen.

Ik begin het verhaal bij het moment waarop de vraag naar goede Duitsers zich voor het eerst aandiente.

Goede Duitsers

Kerst 1966. Elk jaar ligt er een boek voor mij onder de kerstboom. Hoewel ik negen ben, vind ik lezen nog steeds moeilijk dus een boek krijgen is geen onverdeeld genoegen. Maar dit jaar ligt er *Boris* van Jaap ter Haar. Als ik het heb uitgepakt voel ik meteen affiniteit met de ernstig kijkende jongen op de kaft en de gehelmde soldaat achter hem. Mijn vader neemt mijn boek ter hand, slaat het open, wacht tot mijn twee broers en ik om hem heen zijn gekropen en begint te lezen.

‘Boris Makarenko sliep. In de verte klonk het gebulder van de Duitse kanonnen. Brisantbommen, brandbommen en granaten kwakten neer op het stervende Leningrad...’

Mijn kleine kinderantennes staan direct op scherp. Hier droom ik over en hiermee word ik ’s nachts wakker:

Dan is het stil in huis en ben ik bang dat ze me komen halen. Dan vraag ik me af of de anderen er eigenlijk nog wel zijn, of dat ik misschien alleen in huis ben. En dat ene overkomende vliegtuig, kan dat een verdwaalde Duitse bommenwerper zijn? Omdat ik aan de strook licht die het ganglampje door de kier van mijn kamerdeur vleit nauwelijks voldoende houvast heb, legt mijn moeder mijn broertje bij mij op de kamer. Hij is licht astmatisch en op zijn duidelijk hoorbare gezaag val ik elke nacht weer veilig in slaap.

Ik kijk op naar mijn vader. Dit, zo weet ik, heb jij vroeger allemaal meegemaakt. Alleen is dat onbespreekbaar, maar over Boris kan ik vragen stellen. ‘Wat zijn brisantbommen, pap?’ vraag ik. ‘Dat zijn bommen die ontploffen zodat de huizen stuk gaan. Brandbommen worden daarna afgeworpen. Die hebben dan meer effect.’ Hij leest verder. Het verhaal vertelt hoe de twaalfjarige Boris en zijn vriendinnetje Nadja tijdens het beleg van Leningrad het ‘niemandland’ buiten de verdedigingslijnes van de stad insluipen om eten te zoeken.¹ Uitgeput en niet in staat om verder te gaan, worden zij in de sneeuw gevonden door een Duitse patrouille die besluit om hen naar de Russische lijnes terug te brengen, ondanks het gevaar dat dit voor de Duitse soldaten zelf oplevert. ‘De kinderen hebben de

oorlog niet gemaakt,' verklaart de Duitse commandant zijn keuze. Voor Boris zijn het goede Duitsers. Dat is voor mij een heel nieuw perspectief. Goede Duitsers... Kan dat? De jaren waarin ik opgroeï zijn vol 'goed' en 'fout'. Door het verhaal van Boris hoor ik voor het eerst dat er ook goede Duitsers moeten zijn geweest. Ik vraag mijn vader hiernaar en hij beaamt het zonder enige reserve of spanning. Hoe kan mijn vader dit nu zeggen? Hij zat toch in de gevangenis en was toch ter dood veroordeeld? Maar hij leest alweer verder en zo gaat het moment voorbij. Mijn vader heeft het gezegd en ik span me in om het te begrijpen, maar ik kan het niet voelen.

Mijn vaders verhaal

Ergens in 1969 komt het er op een avond van. Mijn vader verbreekt zijn zwijgen en hij vertelt. Ik kan mij de aanleiding niet herinneren, maar we vergeten onze vorken, het eten blijft op onze borden liggen en we luisteren. Het is een lang en gecompliceerd verhaal over plaatsen, gevangnissen, ontsnappingspogingen, eenzame opsluiting, communicatie door te tikken op verwarmingsbuizen, verhoren, het vonnis – 'tegen de muur' en 'de kogel' – honger, een bombardement dat hij in zijn cel moest uitzitten en angst. Rustig beantwoordt hij onze kindervragen. 'Papa, heb jij weleens iemand doodgeschoten?' 'Nee.' 'Heb je Hitler weleens in het echt gezien?' 'Ja.' 'Waar was dat dan?' 'Op een station, in de verte.' Op enig moment stel ik licht aarzelend de vraag: 'Papa, ben jij gemarteld?' Ik ben daar altijd bang voor geweest en weet best dat ik dit eigenlijk niet mag vragen, maar hij heeft nu al zoveel verteld dat mijn vraag gewoon naar buiten plopt. Het doet hem naar lucht happen en hij strekt zich met een rukje naar achteren. 'Nee...' Zijn stem trilt, het antwoord komt te snel, het is te luid en zwaar van emotie. Even wacht hij en haalt een paar maal adem, in door zijn mond, uit door zijn neus. Als hij zich weer heeft hernomen voegt hij toe: 'Maar ze hebben me wel heel erg geslagen.'

Hij vertelt over zijn bevrijding. Met een grote groep medegevangenen moest hij over een landweg lopen die door een reeks kleine dorpen voerde en in een van die dorpen, in een bocht van de weg, stond een verlaten huis met bomschade. Hij is door een gat in de muur gesprongen en heeft het huis doorzocht. In de keuken

vond hij een pannetje met stampot en in de kelder wekflessen met vruchten. Bang voor verraad vluchtte hij 's nachts door de velden naar een volgend dorp waar hij zich zo verschuilde dat hij de weg in het oog kon houden. De volgende dag hebben twee Amerikaanse soldaten in een jeep hem opgepikt en meegenomen naar Grünenplan onderwijl kibbelend over welke staat de lekkerste sinaas-appelen produceerde, Florida of Californië. Hij glimlacht bij deze herinnering.

Was ik hier maar bij geweest of kon ik dit maar zien. Dit moet zo'n blij moment zijn geweest. Dit vieren we elk jaar. Na verloop van tijd zet hij moe een punt: 'Zo, nu ga ik even een sigaretje roken.' Hij staat op en verlaat de kamer. Wij wachten aan tafel op meer, maar hij komt niet terug. Onder de indruk ruimen we af. Ik besef dat dit een zeldzaam moment is dat ik niet mag vergeten, dus noteer ik op mijn kamer aan mijn groene kinderbureautje mijn eerste aantekeningen. Twee vellen vol, dan stokt het. Ik wil wel meer opschrijven maar hij vertelde zoveel, ik heb het niet op een rijtje en mijn vader is weggelopen naar de grote slaapkamer. De deur is dicht en ik heb het hart niet gehad om hem er ooit nog naar te vragen.

Dood

Voorzomer 1980. Longkanker. Mijn vader belandt snel nadat de diagnose is gesteld in het ziekenhuis. Ik zit in mijn examentijd en rond dagelijks een vak af op de Pedagogische Academie. Elke dag kan ik hem tijdens het bezoeken een resultaat komen vertellen. 'En,' vraagt hij steevast, 'hoe is het gegaan?' Ik haal hoge cijfers die hij met lichtjes in zijn ogen aanhoort. Bij het weggaan zegt hij telkens: 'Wat heb je morgen? Nou, zet hem op hè!' Op donderdag 5 juni 1980 ben ik klaar. Ontspannen loop ik 's morgens met mijn moeder door de zonnige Emmastraat naar het Alkmaarse Elisabethziekenhuis. Ze heeft een grote bos kleurrijke bloemen mee. 'Voor hem,' denk ik, maar in de kamer drukt ze die bos in zijn handen en fluistert hem toe 'Hier, voor Else, ze is geslaagd.' Hij haast zich kortademig overeind en omhelst en feliciteert me. Mijn vader en moeder delen dit moment op een manier die ik niet van hen ken, het ontroert me. Morgen, 6 juni 1980, komt *De langste dag* op de televisie. De gebeurtenissen in die film zijn belangrijk geweest

voor mijn vader en naar die beelden kijken is een manier om dichterbij zijn verleden en bij hem te komen. Daarom vraag ik: ‘zal ik de portable tv meenemen zodat we samen kunnen kijken?’ ‘Nou, we zien wel, Else,’ zegt mijn vader.

Het is een rustig en vredig bezoek. De deuren van het balkon staan wijd open. Er hoeft niets en het is goed. Teruglopend over de ziekenhuisgang spreekt zijn dokter ons aan. Hij deelt ons mee dat de ziekte voortschrijdt en dat wij vooral op bezoek moeten komen. Wij vinden dat een beetje vreemde mededeling, want dat doen we toch al.

’s Middags haal ik mijn diploma op en om half zeven gaan we met zijn allen naar het ziekenhuis. Als eerste stap ik zijn kamer binnen en zie het meteen. Het gezicht van mijn vader is vreemd geel. Hij neemt mijn diploma aan en vraagt me mijn cijferlijst voor te lezen. Hij is te moe om zijn bril te pakken.

Daarna zetten wij ons om hem heen. Zijn gezicht ligt gedraaid, de linker wang tegen de losse vuist van zijn hand. De balkondeuren laten de windstille warme zomeravond binnen. Merels beginnen te zingen. Trager en dieper klinkt zijn ademhaling. Om kwart over negen sterft hij.

Op zoek

1

‘Nu is het net of ik opnieuw ter dood veroordeeld ben,’ had hij drie weken geleden tegen zijn dokter gezegd en ik heb verzuimd om vragen te stellen, want ik was bezig met mijn examens en bovendien bleef je van dat onderwerp af. Hoe kon ik ooit nog zijn verhaal achterhalen? In ieder geval niet door de hartelijke, ondersteunende weinig informatieve condoleancebrieven. Verrassend genoeg verschenen in de maanden na zijn dood verschillende necrologieën over mijn vader en stuurde mijn moeders oudste zus mij een brief die ene oom Bram – een mij onbekende broer van mijn vader – had geschreven in 1947. Deze brief was gericht aan Willem Maurits de Jonge, mijn opa van moeders kant, die ik evenmin gekend heb, omdat hij een paar jaar voor mijn geboorte overleed.

In zijn brief schetste oom Bram een beeld van zijn broer. Hij stelde hem als het ware voor aan mijn opa die graag iets meer wilde weten over de man waar zijn dochter in het verre Indië verliefd op was geworden. ‘Staat U mij toe bij het begin van alles te beginnen,’ schreef oom Bram.

Mijn vader werd op 27 juli 1906 in Utrecht geboren en kreeg de namen van zijn overgrootmoeders, Adriana Antonia Drooglever en Jacoba Johanna Meijer. Voluit heette hij Adriaan Antoon Jacob Johan Thomson. Adriaan was de vijfde in een gezin van zes kinderen en tegen de tijd dat hij aan de beurt was om te gaan studeren was het geld op, hoewel zijn vader naast een baan bij de Nederlandse Spoorwegen een Agentuur- en Commissiehandel in sigaren en Goudse kaarsen dreef, waarvoor hij ’s avonds langs de deur ging. Hij lijkt er alles aan gedaan te hebben om zijn kinderen een goede start mee te geven, maar na de conservatoriumstudie piano van Riek (1901) en de studie in Delft van Wim (1902), werd het kennelijk lastig om meer studies te financieren.

Nu leek Rob (1903) geen aanleg te hebben om verder te leren zodat zijn vader hem op een andere manier ondersteunde; hij regelde een baan voor zijn derde kind bij zijn eigen werkgever, de Nederlandse Spoorwegen. Bram (1904), de schrijver van de brief, wilde graag zedenrechercheur worden maar werd tot zijn teleurstelling voor die opleiding afgewezen. Hij vond een baan als procuratiehouder bij de Pharmaceutische Handelsafdeling in Amsterdam. Welke studie Bram hiertoe volgde heb ik niet kunnen achterhalen, maar mogelijk volstond de HBS. Van de benjamin van het stel, Eli (1908), weet ik alleen dat hij als cineast bij de Nederlandse Spoorwegen werkte, dus wellicht heeft zijn vader ook voor hem een baantje geritseld.

Volgens Bram was Adriaan geïnteresseerd in de natuur, vooral in vogels en planten wat ik mij inderdaad herinner van de vrije dagen waarop hij graag in de tuin werkte en mij dan de namen van vogels en planten leerde. Hij was graag biologie gaan studeren, maar omdat het dus aan geld ontbrak en omdat hij toch een studie wilde volgen, koos hij op zestienjarige leeftijd voor het leger. En zo werd Adriaan op 4 september 1922 ingeschreven als cadet op de Cadetenschool in Alkmaar. Toen de school twee jaar later sloot, vervolgde hij zijn opleiding aan de KMA, de Koninklijke Militaire Academie te Breda en in 1927 werd hij als beroepsofficier beëdigd op zijn eenentwintigste verjaardag; 2e luitenant, 10e Regiment Infanterie te Ede. In het najaar verloofde hij zich en een jaar later, op zijn tweeëntwintigste trouwde hij.

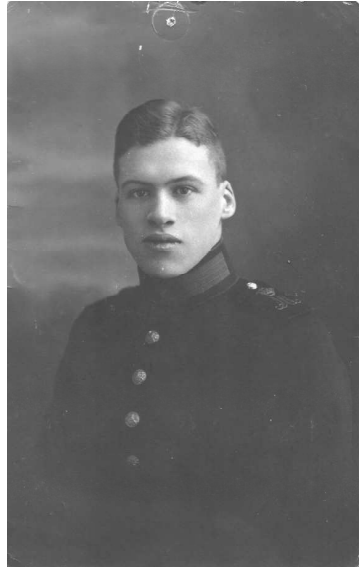
Zo jong, dacht ik, en vreemd... want ik wist eigenlijk niets van zijn eerste huwelijk. Het kwam bij ons thuis nooit ter sprake.

Bram beschreef zijn jongere broer als 'een typische officier, in houding en gebaar met behoorlijke organisatiegaven. Jaren voor de oorlog verscheen dan ook van hem een handboek voor de luchtbescherming.'

Het verband tussen organisatiegaven en handboek ontging mij, maar een handboek voor de luchtbescherming? Ik kon mij niet herinneren dit ooit gezien te hebben in onze boekenkast ... Ik vroeg me af wat ik nog meer had gemist.

In november 1936 pakte Adriaan op dertigjarige leeftijd de studie opnieuw op, ditmaal aan de Hogere Krijgsschool in Den Haag. Hij

*Eind 1922, op zestienjarige leeftijd
Cadet Adriaan Thomson*



moet hard gewerkt hebben want in juni 1939 slaagde hij als enige van zijn groep direct met een gouden zon waarmee hij geschikt werd geacht voor de generale staf. Het bracht zijn bevordering tot kapitein met zich mee en andere legerplaatsen; aanvankelijk Groningen en gedurende de mobilisatie zat hij in de provincie Utrecht. Alle necrologieën en ook oom Bram sloegen de oorlogsdagen over zodat ik niet wist waar mijn vader zich toen bevond en over de eerste oorlogsjaren was eveneens maar mondjesmaat informatie voorhanden. Volgens Bram had Adriaan ‘veel belangrijk werk voor de illegaliteit [gedaan], onder andere spionage’. Het waren kale gegevens die gevolgd werden door data en plaatsnamen. Op 15 mei 1942 werd hij afgevoerd in krijgsgevangenschap naar Nürnberg, Stanislaw en Wilhelmshaven. Voor de periode daarna, bevat de brief intrigerende informatie. Er moest iets mis zijn gegaan binnen de illegaliteit waardoor Adriaan in Utrecht gevangen was gezet.

Volgens Bram:

‘onder strengste bewaking en volkomen geïsoleerd. Enkele gewelddadige ontsnappingspogingen met behulp der illegaliteit mislukten en in juni werd hij als een der zwaarste gevangenen in

de Kriegswehrachtsgefängnis in Utrecht verder in bewaring genomen. Op 29 oktober 1943 volgde het doodsvonniss, dat nimmer tot uitvoering is gekomen, omdat het na veel moeite gelukt is te Berlijn de dossiers te laten stelen en gedeeltelijk te isoleren, waarbij we veel hulp hebben gehad van de Zweedse Legatie, het Internationale Rode Kruis en enkele in Duitsland toen ter tijd donkere figuren.’

Uiteindelijk werd mijn vader na nog diverse malen te zijn overgeplaatst in Kamp Eschershausen bevrijd.

De brief riep een aantal vragen op. Zijn handboek voor de luchtbescherming bijvoorbeeld, zou dat nog ergens te krijgen zijn? Wat voor werk had mijn vader eigenlijk verricht voor de illegaliteit en hoe kwam het dat hij werd opgepakt? Hoe verliepen die ontsnapingspogingen en wie waren daarbij betrokken? Waarom juist Nürnberg, Stanislaw, Wilhelmshaven en Utrecht en waar verbleef hij tussen Utrecht en Eschershausen?

Ik legde mijn vragen in 1982 voor aan het RIOD maar dat kon mij helaas geen enkel antwoord geven.² Daar zat ik dan zonder verdere gegevens... Omdat ik op dat moment niet kon bedenken bij welke instantie ik verder zou kunnen zoeken, besloot ik mijn vragen los te laten. Wel keek ik naar documentaires en films over de oorlog. Ik las geschiedenisboeken en bezocht slagvelden in Frankrijk. Het onderwerp bleef trekken. Duitsland liet ik links liggen, want volgens mijn vader bestonden er dan wel goede Duitsers, maar de paar keren dat ik de grens over ging, voelde ik me er niet thuis. Dat veranderde in 2009.

Het werk voert mij voor een studiereis naar Berlijn. Op zaterdag 4 april 2009, fiets ik op de programmavrije dag met een collega door een zonovertogen stad. We delen onze interesse voor de Tweede Wereldoorlog en bezoeken de Neue Wache, de Bebelplatz, de synagoge, de Holocaust gedenkplaats, het binnenplein waar Von Stauffenberg is geëxecuteerd, het Widerstandsmuseum, huizen met schotwonden, stukken van de Berlijnse muur en de Topographie des Terrors.³

Mijn collega neemt foto's en ik kijk rond en neem de stad in me op. De wijze waarop ze de gebeurtenissen uit het verleden een plaats hebben gegeven raakt mij, want hier wordt niet gezwegen. Zo staan de slachtoffers op de plaquettes aan weerszijden van de Neue Wache, de centrale gedenkplaats voor slachtoffers van oorlog en tirannie, zorgvuldig geschreven; de onschuldigen, de verdrevenen, de vermoorde Joden, Roma, Sinti, homoseksuelen, gehandicapten, zieken, religieuze en politieke tegenstanders en zij die zich verzetten. Hier wordt benoemd en dat spreekt me aan.

Geïnspireerd door de stad besluit ik om opnieuw te gaan zoeken. Ik wil de feiten leren kennen en het verhaal sluitend krijgen, maar meer nog wil ik weten wat mijn vader is overkomen en hoe hij de man is geworden die mij heeft opgevoed. Mijn zoektocht begint thuis. Welke informatie heb ik zelf?

Ik herinner mij dat ik een overzicht opstelde na mijn vaders overlijden, nu bijna dertig jaar geleden en ik ben ervan overtuigd dat ik die gegevens nooit heb weggegooid. Zij moeten nog ergens zijn, maar de vraag is waar. De meest logische plek lijkt mij het plankje met dagboeken, poëziealbums en rapporten en daar vind ik inderdaad het vaal geworden potloodschrif in een vergeeld mapje met ezelsoren. Bij het herlezen van de gegevens valt mijn oog direct op de 'diverse overplaatsingen' tussen Utrecht in juli 1944 en Kamp Eschershausen op 7 april 1945. Waar heeft mijn vader die negen maanden gezeten? Indertijd kon het RIOD mij niets vertellen, maar na de positieve ervaringen in Berlijn wil ik terug, Duitsland in. Zou ik misschien in Duitsland kunnen beginnen met zoeken en zou ik dan kunnen proberen om terug te werken naar Utrecht?

Bij het overzicht met gegevens vind ik ook de twee vellen aantekeningen die ik noteerde op die ene gedenkwaardige avond, nu zo'n veertig jaar geleden, waarop mijn vader zijn zwijgen verbrak. Hoe klein zijn die twee vellen met kinderaantekeningen, veel kleiner dan ik mij herinner, maar hoe waardevol ook, want er staat iets op. Volgens deze aantekeningen is de plaats van bevrijding Grünenplan. Mijn vader moet beslist Grünenplan genoemd hebben want anders had ik die naam niet opgeschreven. Het stelt mij voor een

dilemma. Alle necrologieën vermelden Kamp Eschershausen als plaats van bevrijding. Grünenplan..., Eschershausen... Waar liggen die plaatsen eigenlijk?

Bezoek aan Eschershausen

Eschershausen ligt recht onder Hannover en iets ten zuidoosten van Hameln. In de meivakantie van 2009 rijden mijn man, Ad, en ik erheen. Net als ik is Ad geïnteresseerd in geschiedenis en hij heeft mijn vader nog net gekend. Direct aan het begin van het stadje parkeren we de auto en slenterend bewegen we ons over de Hauptstrasse richting centrum. De eerste afslag links voert naar Grünenplan. Het bord geeft negen kilometer aan, dus daar kunnen we later wel naartoe rijden.

Nergens zie ik een bordje met verwijzing naar een kamp en ik vraag me af hoe ik nu aan informatie kan komen. Links van de straat ligt een kerkhofje en aan de overkant van de weg werkt een oude vrouw in haar tuin. Aan haar zou ik het kunnen vragen, want zij woont hier misschien al haar hele leven, maar ik aarzel. Wat zullen mijn vragen oproepen? Wat heeft zij meegemaakt? Laat ik maar doorlopen. Op de terugweg kan ik haar altijd nog aanspreken en misschien moet ik er wel genoeg mee nemen dat ik hier ben tussen deze heuvels met deze donkergroene bomen, deze vogelzang, de loop van deze wegen. Hier is het geweest.

De Hauptstrasse slingert langs een bloemenzaak en dan staan we plotseling voor het Rathaus. Als ik ergens professionele distantie mag verwachten dan is het hier. Met opgetrokken wenkbrauwen en een rimpel in ons voorhoofd kijken Ad en ik elkaar aan. Hier kunnen we het veilig vragen. Woordeloos valt het besluit. Via het trapje gaan we het witte gemeentehuis in. ‘Doe jij maar...’ zeg ik tegen Ad. Laat hij het maar vragen. Alle Duitse woorden waren voor mij indertijd ‘schwere Wörter’. Op de een of andere manier wilden ze er niet in. Alleen het gesnauwde ‘raus’, ‘schnell’, ‘wer da’ en ‘halt’ hadden zich stevig in mijn hersenen vastgezet en ik vond Duits een rottaal. Mijn vader begreep hier niets van, hij zei het juist een prachtige taal te vinden wat ik op mijn beurt weer niet snapte. Hoe kon hij Duits nu een mooie taal vinden, zo vroeg ik me af, als hij al dat ‘schnell’ en ‘raus’ en ‘fortmachen’ om de oren had gekregen?

Hier, in het Raadhuis van Eschershausen weet ik niet wat voor emoties mij naar de keel zullen vliegen. Ad heeft daar geen last van en hij krijgt ogenblikkelijk contact met een man in een keurig pak. Een tikje nerveus wacht ik in de ruime hal op wat komen gaat terwijl ik hen verderop in een kamer hoor spreken. ‘Was wollen Sie?’ overvalt een stevige man in overall mij en als ik gebaar dat mijn partner het al aan het regelen is vraagt hij nogmaals ‘Nein, was wollen Sie?’ met nadruk op Sie. Hij buigt zich naar voren en kijkt me verwachtingsvol aan. In mijn beste Duits vraag ik naar een kamp en heus, ik ken het woord Lager wel, maar door de spanning sta ik te schutteren en gebruik ik het verkeerde woord Kampf. ‘Ein Kampf? Ein Kampf? Aber da war doch kein Kampf hier?’ zegt hij luid.⁴ Ik maak sussende gebaren. Laat maar, ik wil niemand ont-rieven, maar nee, hij draait zich in de richting van de stemmen en dan blijkt dat hij de burgemeester van het vlakbij gelegen Lüerdissen is. Een derde man komt erbij. In Eschershausen is geen kamp geweest maar in Holzen dat hier vlakbij ligt wel. Direct belt hij de burgemeester van Holzen. ‘Hoe bent u gekomen?’ vraagt de burgemeester ons. ‘Met de auto? Waar staat deze? Dan breng ik u er wel naartoe.’ Deze burgemeester is een en al daadkrachtige vriendelijkheid. We nemen plaats in zijn Renault; Ad voorin. Ik trek me terug op de achterbank zodat ik niets hoeft te zeggen. Langs een omweg gaat het snel door groen heuvelland naar onze zwarte Volvo toe. ‘Niet bang zijn,’ denk ik, ‘die man rijdt al jaren zo hard en hij kent de weg hier goed.’ De boompjes langs de kant van de weg schieten steeds sneller langs het autoraam voorbij. Holzen. Het kan niet kloppen. Noch mijn vader noch de necrologieën spreken van Holzen. Eschershausen en Grünenplan, daar moet ik zijn, maar het geeft niet. Al zal het niet mijn verhaal zijn, ik ga hier zeker een verhaal vinden, dat is tenminste iets, dus laat ik het over mij heen komen. De burgemeester heeft er nog steeds de vaart in en vertelt uitgebreid over de dorpen rond Eschershausen, over Lüerdissen, Lenne en Stadtoldendorf, over hoeveel mensen er wonen, waar een fabriek gebouwd wordt en hoe dit gebied zich ontwikkelt. Hij is duidelijk trots op zijn gemeente. Bij onze auto aangekomen stappen wij over. Het idee is dat wij achter hem aan rijden. ‘Je mag het gas wel een beetje intrappen,’ zeg ik Ad en hij kijkt me vrolijk aan. We

zijn beiden onder de indruk van de moeite die deze burgemeester zich getroost voor twee vreemden uit Holland.

We volgen hem over de Mühlenstrasse en slaan al snel rechtsaf de Holzerstrasse op die ons door akkerland voert en overgaat in de Hilsstrasse. Na zo'n twee kilometer arriveren we in Holzen waar we links het iets hoger gelegen terrein van het gemeentehuis op draaien. 'Kommen Sie doch,' wenkt de burgemeester van Lüerdisen ons vriendelijk en we stappen achter hem aan naar binnen. Hij leidt ons langs een klaslokaal waar kinderen stil over hun schoolwerk gebogen zitten, naar de werkkamer van Holzens burgemeester. Enkele kleuters rennen er net voor ons naar binnen en menen zich er te kunnen verstoppen, maar die houdt hij vriendelijk doch beslist tegen en hij stuurt ze terug naar hun juf. 'Nehmen Sie doch Platz, bitte,' gebaart hij. Hij heeft al een printje voor ons gemaakt met informatie over het kamp en hij laat ons de maquette in de gang zien die door de schoolkinderen is gemaakt. Vier barakken schuin achter elkaar en enkele bijgebouwen omheind door hoog prikkeldraad. Het huis van de commandant ligt erbuiten. Opnieuw ben ik onder de indruk van de openheid die hier betracht wordt en als hij de maquette toedekt zegt hij ons de plaats buiten graag te willen laten zien.

We stappen bij hem in de auto. Hij rijdt Holzen uit om even buiten het dorp linksaf te slaan, een smal landweggetje op dat omhoog leidt en eindigt bij een bankje voor een bos. Hier, zo vertelt hij ons, komt hij vaak met zijn kleinzoon. Samen kijken ze dan uit over het dorp en zwaaien ze naar oma. Op het grasland tussen de bosrand en het dorp lagen de vier barakken. Het vierkante rood gedakte witte huis van de kampcommandant staat nog rechts onderaan de weide. We kijken een tijdje zwijgend op het land en het dorp neer. Wat kan ik ook zeggen? Zo'n lieflijk klein lintdorp.

Hoe is het mogelijk dat hier een kamp heeft gestaan? Iedereen moet toch gezien hebben hoe de mensen in het kamp behandeld werden? Hoe konden mensen daaraan voorbij gaan? En mijn vader? Is hij hier geweest? Dan wil de burgemeester ons nog de mijn tonen waar de gevangenen moesten werken. We stappen de auto weer in. Hij rijdt het landweggetje terug, links om de Greitberg heen richting Grünenplan en hij parkeert zijn auto al snel rechts langs de kant

van de weg. We stappen uit en negeren het bordje 'Betreten verboten Lebensgefahr'. Het half verharde pad loopt langs de Stollen Alfred Robert naar de Stollen Gustav waarin tijdens de oorlog onderdelen werden gefabriceerd voor vliegtuigen. We kunnen de mijn niet in maar als we ervoor staan is de kou voelbaar. In deze temperaturen hebben ondervoede mensen niet afdoende gekleed moeten werken. Opnieuw vraag ik me af of mijn vader hier is geweest. Heeft hij hier gewerkt? Ik betwijfel het, want ik heb hem er nooit over gehoord. In stilte wandelen we terug. Alleen de steentjes op het pad knerpen onder onze zolen. En weer stel ik mij de vraag of mijn vader hier was. Heeft hij hier ook gelopen? Over dit pad?

Voor we de auto instappen komt de snelle wagen van de burgemeester van Lüerdissen de bocht om. Hij stopt naast ons. Met een brede glimlach stapt hij uit en overhandigt mij een linnen tas met leeswerk en een kostbaar wandbord van zijn gemeente. Verrast nemen we dit cadeau in ontvangst. Holzens burgervader rijdt ons terug naar zijn Rathaus, ik weer achterin, ditmaal met het bord op schoot. Het is een tochtje van vijf minuten. Omdat we geïnteresseerd zijn vertelt hij nog over fundamente van barakken die aan de overkant van de weg in het bos te zien zijn en over een gepensioneerd geschiedenisleraar uit Holzminden, die onderzoek heeft verricht naar dwangarbeid in deze contreien.

Teruggekomen in zijn werkkamer neemt hij ons mee naar de aangrenzende ruimte waar hij nog een doos met boeken onderin een kast heeft staan en ach, hij vindt dat hij ons er wel een kan geven. Hij legt het in mijn handen, Zwangsarbeit band 4, lees ik. Band 4, dat moet een uitgebreid onderzoek zijn geweest! Met Ad loopt hij terug naar zijn werkkamer. Ik sla het boek ergens middenin open om een snelle indruk te krijgen. Bladzijde 156, twee foto's van gevangenen plus tekst. Ik blader een pagina terug en zie een foto van mijn vader. Ik houd mijn adem in. Onmiskenbaar mijn vader. Hoe bestaat het... Dit kan niet... Dit gebeurt alleen in films. 'Kommen Sie doch...', klinkt het uit de werkkamer, maar mijn hoofd voelt licht aan. Ik sla het boek dicht, want ik wil niet hier en niet nu reageren. Ik duw mijn emotie weg, haal diep adem

en loop naar beide heren toe. Het is tijd voor afscheid en we bedanken de burgemeester voor zijn tijd, de informatie en het boek en ik verzeker hem dat hij me heel veel gegeven heeft.

Mijn vader, de handen ineen gevouwen



Befreite Gefangene im Gespräch mit US-Soldaten

Buiten wacht de Volvo. Vandaag zullen we naar huis rijden maar het is kwart voor een en we willen eerst iets eten. ‘Hij staat erin,’ zeg ik plompverloren als we door het glooiende akkerland rijden. Even laat Ad het gaspedaal los en hij kijkt me van opzij aan. ‘Is het echt?’ ‘Ik geloof het wel,’ antwoord ik terughoudend. Ik kan het haast niet geloven. Ad richt zijn blik weer op de weg.

‘Ja, dat is je vader,’ zegt hij direct als hij de foto ziet. ‘Befreite Gefangene im Gespräch mit US-Soldaten’ staat eronder.⁵ We praten na over ons bezoek. ‘Zag je hoe die burgemeester overeind kwam?’ zeg ik, ‘zo langzaam en bezwaard alsof hij een last op zijn schouders had. Het lijkt me ook niet gemakkelijk om buitenlanders te ontvangen vanuit die historische achtergrond.’ Ad kijkt me verbaasd aan. ‘Volgens mij had hij het in zijn rug,’ zegt hij. Wie van

ons beiden projecteert weten we niet en dat maakt ook niet uit. We bergen het boek bij het bord in de tas. Nu gaan we eerst eten. Ik ken de Duitse keuken niet en met enige verbazing laat ik mijn oog glijden over de rij met verschillende soorten worst die de menukaart biedt. Ik heb het niet zo op worst, maar mijn dag is al goed dus besluit ik om mij manmoedig door die worst heen te slaan. Verrassend genoeg blijk ik mij zorgen te hebben gemaakt voor niets. Op mijn bord ligt een Currywurst en hij smaakt heerlijk.

Als we Hameln zijn gepasseerd en over de E30 naar Nederland rijden sla ik het boek opnieuw open en leg het in mijn schoot. Ik moet naar die foto kijken. Mijn vader staat met de handen ineen, zijn gezicht is mager, de ogen liggen diep in hun kassen, zijn haar lijkt vlassig, dun, dof en het ziet er ongezond uit. In het jasje moet een mager lijf schuil gaan; nergens bolt het op door borstkas of buik. De Amerikaanse soldaat met wie hij in gesprek is, staat er ontspannen bij en beiden lijken aandachtig en toegewend. Mijn vader het hoofd iets schuin, waardig van houding. Ik kan mijn ogen niet van hem af houden. Dit heb ik zo lang gewild. Tot halverwege Nederland voel ik me licht en vol tegelijk. Dan zakt het.

Bij restaurant De Witte Bergen in Hilversum stoppen we voor een maaltijd. 'Laat nog eens zien,' zegt Ad na het eten. Met zijn voorzichtige handen neemt hij het boek van me aan en kijkt naar de foto. 'Mooi boek,' zegt de ober als hij koffie verkeerd voor mij neerzet en een espresso voor Ad. We vertellen ons verhaal en hij pakt het boek zorgvuldig op, bekijkt voor- en achterkant, streelt de rug en opent het dan. 'Goh,' zegt hij, 'wat bijzonder. Ik ben boekbinder en het is echt een mooi boek, mooi gebonden, zwaar glanzend papier. Iets om zuinig op te zijn.' Hij buigt licht en wenst ons geluk ermee. In stilte drinken we onze koffie.

Ik zit te peinzen. Mijn vader is dus in Holzen bevrijd. Holzen is onderdeel van de gemeente Eschershausen en ligt aan de weg naar Grünenplan. Vandaar natuurlijk dat hij zoveel jaar geleden Grünenplan noemde... De foto vormt het eerste bewijs dat ik zelf heb opgespoord. In 1982 lukte het mij niet om informatie te vinden, maar nu hebben we internet. Ad zit te bladeren in het boek. 'De foto komt uit een film,' zegt hij. Mijn mond zakt open. Een film?

Kan ik mijn vader zien bewegen? ‘Kijk maar hier,’ zegt hij ‘Bilder von der Befreiung des Zuchthauses Holzen [Aus einem Film der US-Truppen vom 8. April 1945].’⁶

Thuis krijgt het bord een ereplaats op de tafel. Ik loop door naar boven en start de computer.

Nee, de film laat zich natuurlijk niet vinden en ik vermaan mezelf niet teveel te willen. Het zou ook te mooi zijn voor woorden en daarom richt ik mij op het indrukwekkende en uitgebreide onderzoek naar dwangarbeid van die gepensioneerde geschiedenisleraar, Detlef Creydt. Ik vraag me af of hij meer informatie over mijn vader heeft en of hij op zijn beurt misschien geïnteresseerd is in wat ik hem kan vertellen dus trek ik de stoute schoenen aan. Zijn adres is snel gevonden en hij schrijft me een uitgebreide brief terug met kopieën van getuigenverslagen uit Zwangsarbeit Band 1 en 2, een film en adressen. Creydt stelt dat mijn vader in de apriildagen van 1945 uit Hameln afkomstig moet zijn geweest, want, zo schrijft hij

‘Die vorherigen Zuchthausinsassen von Holzen waren bereits Richtung Osten evakuiert worden. In das nun freie Lager kamen die sogenannten “NN (Nacht und Nebel) Gefangenen”, die bereits zum Tode verurteilt waren, deren Arbeitskraft aber erst einmal ausgenutzt werden sollte.’⁷

Uit contact met zijn collega Bernhard Gelderblom, wiens website ik al vaak raadpleegde, blijkt dat mijn vaders naam in het Hamelnse gevangenen boek staat als

‘Gef.Nr. 44/1648 THOMSON, Antrinus, geb. 27.07.1906, eingeliefert am 2.11.1944.’

De achternaam en geboortedatum zijn van mijn vader. De voor naam zal misschien fout gelezen en gespeld zijn bij het overschrijven van de gegevens in telkens een andere gevangenis. Gelderblom voegt er nog aan toe:

‘Vermutlich kam Th. aus Lüttringhausen, denn andere Häftlinge, die am 2.11 eintrafen (insgesamt über 100 am 2.11) kamen aus Lüttringhausen.’⁸